

Spravedlnost v hebrejské Bibli

Jiří Kašný

Spravedlnost patří k základům vzájemných vztahů a jednání izraelského lidu v hebrejské Bibli. Hebrejské termíny *sedeq* či *sedaqa* se vztahují k jednotlivým činům i ke společenskému řádu a spravedlnost je kvalitou tohoto řádu a jednání.¹ V hebrejské Bibli se termín spravedlnost opakovaně nachází ve slovním spojení „právo a spravedlnost“ (*mishpat – sedaqa*) (např. Gn 18,19; 1 Král 10,9).² Jelikož právo v hebrejské Bibli je námětem jiné studie, tato studie zkoumá především spravedlnost, i když kontextu práva se zcela nevyhýbá.³ Termín spravedlivý se rovněž opakovaně nachází ve slovním spojení, a to v protikladu spravedlivý (*caddiq*) a svévolník (např. Př 10,3.6.20.24–25; 11,8.10; 14,32; 16,12). V českých slovech spravedlnost, právo, pravda zní společný základ (práv) a dává těmto slovům podobné zaměření. Hebrejské biblické termíny *sedeq* či *sedaqa* se v různých kontextech překládají nejenom českým slovem spravedlnost, ale také slovy poctivost, loajalita, solidarita a dobročinnost v obci i vůči Hospodinu.

Třebaže spravedlnost patří mezi často používané termíny v hebrejské Bibli, přesto tam nenajdeme žádné systematické pojednání o spravedlnosti, žádnou definici spravedlnosti. Nalik biblické texty nejsou sepsané podle dnešních obvyklých akademických specializací, ani spravedlnost tam není jednoznačně určena jako teologický, etický, právní, či jiný koncept, i když každá z těchto dnešních disciplín může užitečně zkoumat biblickou spravedlnost s použitím svých metod.⁴ Metoda této studie

¹ John MCKENZIE, „Aspects of Old Testament Thought,“ in *The New Jerome Biblical Commentary*, ed. Raymond Brown – Joseph Fitzmyer – Roland Murphy, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1990, s. 1300–1301; Antonio BONORA, „Giustizia,“ in *Nuovo Dizionario di Teologia biblica*, ed. Pietro Rossano – Gianfranco Ravasi – Antonio Giralda, Milano: Edizioni Paoline, 1988, s. 713–726.

² Právo jako nástroj k uplatňování spravedlnosti v biblickém světě zkoumá např. Enrique NARDONI, *Los que buscan la justicia: Un estudio de la justicia en el mundo bíblico*, Navarra: Editorial Verbo Divino, 1997.

³ Jiří KAŠNÝ, *Právo v hebrejské Bibli*, Praha: Vyšehrad, 2017.

⁴ Východiska a přínosy zkoumání spravedlnosti z hlediska politicko-sociálního, teologického a morálního a z hlediska práva zkoumá v úvodní kapitole své publikované disertace Thomas LECLERC, *Yahweh is Exalted in Justice: Solidarity and Conflict in Isaiah*,

navazuje na sociálně kritickou metodu. Asi před sto lety Max Weber četl Bibli jako sociolog, uplatnil přitom sociálně kritickou metodu a dospěl k zajímavým závěrům. Co se týká spravedlnosti a práva, zvažoval, zda spravedlnost a právo v hebrejské Bibli mohou být produktem neustále putujících nomádů, nebo spíše odpovídají usedlé zemědělské venkovské společnosti, nebo venkovské a městské společnosti, která vykazuje prvky peněžní ekonomiky. Dále pozoroval, že židovské náboženství a náboženské povinnosti významně ovlivňovaly pojetí spravedlnosti a práva a zároveň také vztahy v místních obcích a v širší pospolitosti; moderní sklon k oddělování náboženského života od života v obci byl neznámý.⁵

Sociálně kritická metoda umožňuje v této studii analyzovat spravedlnost v hebrejské Bibli tak, jak se o ní v tomto posvátném textu píše, a zároveň perspektivou právní teorie zkoumat, nakolik pojetí spravedlnosti přispívá k vytváření obce jako poměrně bezpečného, prosperujícího a smysluplného prostředí k žití, a naopak nakolik žití v rozporu se spravedlností směřuje k rozpadu identity jednotlivců a k zániku obce. Zkoumání spravedlnosti touto metodou samozřejmě nevylučuje ani nenahrazuje studium historicko-kritických, teologických a dalších aspektů spravedlnosti, ale může s nimi vést kritický dialog.

V této studii budeme zkoumat pojetí spravedlnosti postupně, jak je zachyceno v jednotlivých částech hebrejské Bible podle tradičního uspořádání, tj. v Tóře, v Prorocích a ve Spisech; budeme zkoumat spravedlnost z existenciálního hlediska, a sice nakolik se spravedlnost týká podstatných struktur žití jednotlivce a společnosti, nakolik je charakteristikou vzájemných lidských vztahů a vzájemného lidského jednání a také nakolik se spravedlnost vztahuje na jednání vůči Hospodinu.⁶ Metodický přístup této studie je zpravidla synchronní; ostatně co se týká prohlubování pojetí spravedlnosti nejde ani tak o posun časový, ale o prohlubování významové. Porozumění této studii předpokládá neustálou konzultaci biblických textů. Citace z Bible jsou vzaty z Českého ekumenického překladu.

Minneapolis, MN: Fortress Press, 2001, s. 10–14. Srov. také Konrad SCHMID, *Gibt es Theologie im Alten Testament? Zum Theologiebegriff in der alttestamentlichen Wissenschaft*, Zürich: Theologischer Verlag Zürich, 2013.

⁵ Max WEBER, *Ancient Judaism*, New York: The Free Press, 1967, s. 61–89.

⁶ Srov. metodu této studie s metodou např. v kapitole „Ethics and the Social Scientific Analysis in the Hebrew Bible and Toward an Integrated Social Reading,“ in J. David PLEINS, *The Social Vision of the Hebrew Bible: A Theological Introduction*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2001, s. 3–38.

1. SPRAVEDLNOST V TÓŘE

V Tóře je spravedlnost opakovaně spojovaná s dodržováním tóry v kontrastu s nespravedlností a s porušováním tóry. Spravedlivé jednání tu však není poměřováno abstraktními koncepty, či obecnými standardy, ale spíše konkrétními požadavky ve vzájemných vztazích mezi lidmi a s Hospodinem. Typické příklady čteme v narativních pasážích v knize Genesis.

V „příbězích počátků“ (Gn 1–11) nebudeme hledat historické zprávy o chápání spravedlnosti v předešlých dobách, ale spíše přemýšlení o tom, co znamenala a znamená spravedlnost. Ve zprávě o Noemovi čteme příběh o spravedlivém člověku uprostřed nespravedlivého světa a zároveň výpověď o tom, jak může člověk vidět a přijímat sám sebe a jak se k sobě navzájem vztahujeme. O spravedlnosti začíná člověk zpravidla přemýšlet, až když zažije křivdu a nespravedlnost, buď na vlastní kůži, anebo v životě svých blízkých. Podobně příběh Noema vystupuje z uvědomění si nespravedlnosti a zlovolnosti lidí ve světě. Noe je představen jako spravedlivý a bezúhonný muž se třemi syny v kontrastu se zkaženou zemí, plnou násilí.⁷ V čem spočívá nespravedlivé a v čem spravedlivé jednání, se tu nepíše, ale hned se začne rozvíjet dramatické potvrzení Hospodinova odhodlání skoncovat se zlem a násilím a dát milost spravedlivému. Tento soud se uplňuje vůči nespravedlivým a vůči spravedlivému odlišně. Nespravedlivé jednání končí zkázou nutně a nespravedliví už nedostávají žádnou nabídku: „Všechno, co je na zemi, zhyne“ (Gn 6,17 a 21–23), avšak spravedlivý dostává milost a možnost dalšího života jako nabídku: „S tebou však učiním smlouvu. Vejdeš do archy a s tebou tvoji synové, tvá žena a jejich ženy“ (Gn 6,18). Co se týká spravedlnosti, závěrem tohoto příběhu není definitivní vymýcení zla a nespravedlnosti ze světa, ale přijetí člověka, který koná zlo i dobro a naplňuje Hospodinovo požehnání, a také potvrzení, že svět bude právě i pro takové lidi napříště obyvatelný: „Setba i žně a chlad i žár, léto i zima a den i noc nikdy nepřestanou po všechny dny země“ (Gn 8,22).

V textech o praotcích je identifikováno spravedlivé jednání v různých životních situacích. Když Abram uvěřil Hospodinovu zaslíbení, „Hospodin mu to připočetl jako spravedlnost“ (Gn 15,6). Dramatická událost u Sodomy je uvedena textem, ve kterém Hospodin reflektuje své plány,

⁷ Gn 6,9 a Gn 7,1.

kteří má s Abrahamem, a velmi stručně shrnuje svoji cestu pro Abrahama do slov: „Jedněte podle spravedlnosti a práva“ (Gn 18,19).⁸ Při soudu nad Sodomou jde o to, zda má být celé město zničeno kvůli nepravosti mnoha z jeho obyvatel, či zda mají být svévolníci ušetřeni kvůli malému počtu spravedlivých, a nakonec i jen deset spravedlivých může zachránit toto město před trestem a zkázou. V případě menšího počtu spravedlivých Hospodin zahubí nespravedlivou obec a několik spravedlivých z obce zachrání jednotlivě.⁹ V rámci rodinného dění Juda nakonec řekl o své snaze Támar: „Je spravedlivější než já“ (Gn 38,26), protože zatímco on se obával o sebe, že by mohl ztratit dalšího syna, a to byl přirozený a pochopitelný motiv, Támar měla starost o budoucnost jeho rodiny a stala se tak pověstnou v židovské tradici.¹⁰ Z textů o praotcích lze sotva vyvodit nějaký kompletní systematický pojem spravedlnosti, spíše je možné uvažovat o některých charakteristikách: Spravedlivé jednání se tu vztahuje k jednotlivcům a k jejich úsilí o hodnotný a smysluplný život. Spravedlivé jednání předpokládá a vyžaduje odvahu jednajících rozhodovat se v dialogu s Hospodinem, vyžaduje jejich vnitřní sílu rozhodovat se i proti většině či proti přirozeným lidským sklonům, a tak vytvářet novou budoucnost.

V Deuteronomiu se píše o nejrůznějších životních tématech, ale záležitosti ohledně dodržování zákona a usilování o spravedlnost jsou klíčové a završují všechna životní témata: „Až se tě tvůj syn v budoucnu zeptá: „Co jsou ta svědectví, nařízení a práva, která vám přikázal Hospodin, náš Bůh?“ odvětiš svému synovi:

... Hospodin nám přikázal, abychom dodržovali všechna tato nařízení, ... aby s námi bylo dobře po všechny dny, aby nás zachoval při životě, jak tomu je dnes. Bude se nám počítat za spravedlnost, budeme-li bedlivě dodržovat každý tento příkaz před Hospodinem, svým Bohem, jak nám přikázal. (Dt 6,20.25)

Spravedlnost se pak nejzřetelněji ukazuje v každodenním soucitném a solidárním jednání zvlášť vůči slabým a znevýhodněným, v biblické

⁸ Gn 18,19: „Důvěrně jsem se s ním sblížil, aby přikazoval svým synům a všem, kteří přijdou po něm: Dbejte na Hospodinovu cestu a jedněte podle spravedlnosti a práva, ať Hospodin Abrahamovi splní, co mu přislíbil.“ Srov. podobné formulace in Dt 6,25 a 24,13; Žl 32,2.

⁹ Gn 18,16–32.

¹⁰ Srov. Rt 4,12.

mluvě to znamená vůči cizincům, vdovám a sirotkům.¹¹ Spravedlnost zároveň přesahuje lidské schopnosti, dosahuje až k Hospodinu a je Hospodinovým darem. Například:

Neříkej si v srdci ... : Pro mou spravedlnost mě Hospodin přivedl, abych obsadil tuto zemi. ... Přicházíš obsadit tuto zemi ne pro svou spravedlnost a přímost svého srdce. Hospodin, tvůj Bůh, vyhání před tebou tyto pronárody pro jejich zvláštnost a proto, aby splnil, co přísahal Hospodin tvým otcům, Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi. (Dt 9,4–5)

V deuteronomistické tradici v Tóře i v Prorocích je spravedlnost také záležitostí institucionální. Prosazování spravedlnosti je hlavním úkolem soudů: „Ve všech svých branách, které ti Hospodin, tvůj Bůh, pro tvoje kmeny dává, si ustanovíš soudce a správce. Budou soudit lid spravedlivým soudem“ (Dt 16,18). V Prorocích spravedlnost reprezentuje syntézu jednotlivých úkolů, kterými byl pověřen král: „Hospodin tě ustanovil králem, abys zjednával právo a spravedlnost“ (1 Král 10,9).¹² Spravedlnost prosazovaná institucemi soudu a krále závisí na procesní správnosti a zaručuje procesní spravedlnost pro jednotlivce, zároveň také směřuje k prosperitě, míru a dobru celé obce.¹³ V deuteronomistické tradici se spravedlnost vztahuje také k Hospodinovým činům. Například prorocká Debořina píseň opěvuje Hospodina a jeho spravedlivé činy, které vyústily v Hospodinovo vítězství a tím také ve vysvobození izraelského lidu.¹⁴

Ve zmiňovaných textech i v ostatních tradicích Tóry je spravedlnost klíčovou záležitostí v nejrůznějších oblastech života. Především se týká obývání země a hospodaření s půdou, také rodiny a potomstva, politické moci, vedení lidu Izraele a přežití izraelského lidu v exilu, a to vše v kontextu věrnosti Hospodina smlouvě s Izraelem a opakované nevěrnosti i návratu Izraele k této smlouvě.¹⁵ Ve všech těchto oblastech jednotlivě

¹¹ Dt 24,10–13.

¹² Také 1 Sam 24,18; 26,33; 2 Sam 8,15; 23,3; 1 Král 3,6. Srov. Jer 23,5–6.

¹³ Bernard LEVINSON, „The First Constitution: Rethinking the Origins of the Rule of Law and Separation of Powers in the Light of Deuteronomy,“ *Cardozo Law Review* 27, č. 4 (2006): 1871–1874.

¹⁴ Sd 4,11.

¹⁵ Srov. Petr CHALUPA, *Dynamika smlouvy v deuteronomistickém zpracování dějin: Historické pozadí, projevy a další působení*, Olomouc: Univerzita Palackého, 2008, s. 31–91.

i propojeně je spravedlnost klíčovou charakteristikou jednání jednotlivců, obcí i veřejných institucí a dává tomuto jednání hodnotu a smysl.

2. SPRAVEDLNOST V PROROCÍCH

V Prorocích se často vyskytují termíny právo a spravedlnost (*mishpat* – *sedaqa*) spolu. Právo zahrnuje soud a vládu podle práva; spravedlnost se zase vztahuje na správné, spravedlivé a pravdivé jednání. Toto slovní spojení proroci používají ve formě výtky, výzvy i ve formě zaslíbení a vztahují je ke králi, k soudu a ostatně ke každému jednotlivci a také k Hospodinu. Ámos vytýká izraelskému domu: „Převracejí právo v pelyněk a spravedlnost srážejí k zemi“ (Am 5,7) a podobně Izajáš popisuje situaci a vytýká: „Vzdálilo se od nás právo, nedosahuje k nám spravedlnost“ (Iz 59,9). Proroci obracejí výtky ve výzvy a např. Ámos se obrací na všechny a na každého se všeobecnou výzvou: „Ať se valí právo jako vody, spravedlnost jak proudící potok“ (Am 5,24). Jeremjáš dává obecným termínům právo a spravedlnost velice konkrétní obsah:

Uplatňujte právo a spravedlnost, vysvobozujte oloupeného z rukou utiskovatele, netýrejte bezdomovce, sirotka a vdovu, nedopouštějte se násilí, neprolévejte na tomto místě nevinnou krev. (Jer 22,3)

Konečně prorocká zaslíbení slibují nejenom dostatek, prosperitu, bezpečí a mír, ale to všechno bude založeno na životě podle práva a spravedlnosti: „I na poušti bude přebývat právo a v sadu se usídli spravedlnost“ (Iz 33,16). Právo a spravedlnost jsou sice odlišné termíny, ale když jsou použity v paralelismech, vzájemně se k sobě vztahují a významově se posilují.¹⁶

V knihách proroků pohrdání právem a nespravedlivé jednání vedou k rozpadu a zániku obce, zatímco právo a spravedlnost jsou základními kameny spořádané a prosperující izraelské obce.¹⁷ Spravedlnost má svůj základ v Božím stvoření a týká se všeho stvoření, všech lidí. V knize Izajáš se prorok obrací za hranice izraelské obce na perského krále Kýra a představuje Hospodina: „Já jsem Hospodin a jiného už není. Já vy-

¹⁶ Alain MARCHADOUR – David NEUHAUS, *The Land, the Bible and History: Toward the Land That I Will Show You*, New York: Fordham University Press, 2007, s. 49–51.

¹⁷ Např. Iz 45,18–19.

tvářím světlo a tvořím tmu, působím pokoj a tvořím zlo, já Hospodin konám všechny tyto věci“ (Iz 45,6–7).¹⁸ Spravedlnost je součástí tohoto stvoření: „Nebesa vydejte krůpěje shůry, ať kane z oblaků spravedlnost, nechť se otevře země a urodí spása a spravedlnost vyraší s ní“ (Iz 45,8). Spravedlnost je také Hospodinovou výzvou pro stvořeného člověka: „Zemi jsem učinil já a člověka na ní jsem stvořil. ... Já jsem jej vzbudil ke spravedlnosti a napřímím jeho cesty“ (Iz 45,12–13).

Výrazným a opakujícím se tématem v Prorocích je sociální nespravedlnost, která byla tím zjevnější, čím důležitější byla mezi Izraelity individuální odpovědnost a zároveň vzájemná propojenost jednotlivců v obci nezávisle na sociálním a majetkovém postavení. V knize proroka Ámosa jsou pranýřováni bohatí vlastníci země, kteří s cílem rozmnožit svoje bohatství „prodávají spravedlivého a ubožáka za pár opánků, baží dostat hlavy nuzáků do prachu země ... utiskují nuzné a křivdí ubožákům ... převrací právo v pelyněk a spravedlnost srážejí k zemi ... hanebně vydírají nuzáka a vymáhají na něm obilnou daň ...“ (Am 2,6–7; 4,1; 5,7.11 a 8,4–6).¹⁹ Prorocké hlásání spravedlnosti pojmenovává nespravedlivé jednání takto: „Nevražíte na spravedlivého, berete úplatek, ubožáky v bráně odstrkujete“ (Am 5,12 a 2,6–8),²⁰ ukazuje na jeho původce: „Ať se moudrý nechlubí svou moudrostí, ať se bohatýr nechlubí svou bohatýrskou silou, ať se boháč nechlubí svým bohatstvím“ (Jer 9,22) a připomíná důsledky takového jednání.²¹ Kritika sociální nespravedlnosti v kázáních proroků není založena jen na principu „každému, co mu náleží“, ale poukazuje také na nedostatek soucitu, milosrdenství a solidarity majetných a dobře postavených s potřebnými a vyděděnými.

Uprostřed nespravedlnosti a zkázy se ukazuje Hospodin jako ten, kdo je spravedlivý a vyhlašuje právo.²² Náprava vedoucí ke spravedlnosti nespočívá v prostém návratu k řádu stvoření, ale je založena na smlouvě. Proroci připomínají smlouvu, která je podle Tóry základem vztahu Hospodina a izraelského lidu, základem legitimacy práva Izraele.²³ Ve sbírce Dvanácti proroků u Ozeáše se píše: „Zasnoubím si tě

¹⁸ Srov. Bible: překlad 21. století: „Já formuji světlo a tvořím tmu, působím pokoj a tvořím pohromu.“ Text zdůrazňuje Stvořitelovu svrchovanost nade vším.

¹⁹ Také Iz 1,21–23; Ez 16,1–63.

²⁰ Iz 3,14–15.

²¹ Také Am 2,6–8; Iz 1,21–23; Sf 3,3–4.

²² Iz 30,18 a 33,5; Jer 9,24; 12,1 a Žl 99,4.

²³ Jiří KAŠNÝ, „Základ legitimacy práva v hebrejské Bibli,“ *Revue církevního práva* 59 (2014): 21–35.

spravedlností a právem, milosrdenstvím, slitováním a věrností“ (Oz 2,21–22). Na základě této smlouvy pak naléhá na uplatňování spravedlnosti a práva: „Zapomněls na zákon svého Boha, i já zapomenu na tvé syny“ (Oz 4,6).²⁴ Avšak Hospodin je první, kdo se vzepře takovému mechanickému vymáhání spravedlnosti: „Namísto ničivého převratu (při vymáhání spravedlnosti) nastupuje převrat v samotném Bohu.“²⁵ Hospodinovo milosrdenství a soucit překonává lidské pojetí spravedlnosti:

Což bych se tě, Efraime, mohl vzdát, mohl bych tě, Izraeli, jen tak nechat? ... Mé vlastní srdce se proti mně vzepřelo, jsem pohnut hlubokou lítostí. Nedám průchod svému planoucím hněvu. (Oz 11,8–9)

Hospodinova spravedlnost a milosrdenství v sobě skrývají také věrnost, blízkost a zároveň i jinakost vůči člověku.²⁶ Při uplatňování spravedlnosti a milosrdenství Hospodin nejedná jako soudce, který uplatňuje spravedlnost pouze podle práva, ani nejedná podle nějakého jiného nadřazeného principu, ale představuje sám sebe a dává Izraeli zakusit, že je Hospodin spravedlivý a milosrdný.

Proroci hlásají, že Hospodin zdůrazňuje osobní odpovědnost, že tedy každý bude potrestán za svůj hřích.²⁷ V souladu se smlouvou respektuje lidskou svobodu, a proto uvědomění si a přiznání nespravedlivého jednání a nedodržování smlouvy na straně Izraele je předpokladem slibované nápravy:

Obrátím na tebe svou ruku, vytavím tvou strusku, jako louhem odloučím všechny tvé přimíšeniny. A vrátím ti soudce, jako byli na počátku, tvoje rádce, jako byli zprvu; pak tě budou nazývat městem spravedlnosti, městem věrným... (Iz 1,21–27)

Hospodin nezůstává jen u mechanické spravedlnosti, Hospodinovým přáním není zničit ty, kdo jednají nespravedlivě, ale protože on sám je spravedlivý, jeho touhou je obnovit řád tím, že „zvelebí Zákon“ (Iz 42,21) a ještě víc, dává přednost nápravě a životu:

²⁴ Srov. Iz 45,19; 46,13; Sf 3,5.

²⁵ Walter KASPER, *Milosrdenství: Základní pojem evangelia – klíč křesťanského života*, Brno: CDK, 2015, s. 49.

²⁶ Jon 4,1–11. Srov. Ex 34,6 a také Ex 6,7; 33,19.

²⁷ Srov. Iz 1,27–28; 5,16; Ez 18,1–20.

Kdyby se svévolník odvrátil od všech svých hříchů, jichž se dopouštěl, a dbal by na všechna má nařízení a jednal podle práva a spravedlnosti, jistě bude žít, nezemře. ... Zdalipak nechci, aby se odvrátil od svých cest a byl živ? (Ez 18,21.23)²⁸

V Prorocích se spravedlnost i nespravedlnost odehrávají v lidském životě a v lidském jednání. Třebaže odpovědnost za svévolné jednání je vždy na svévolníkovi, a právě svévolník bude potrestán za své nespravedlivé jednání, spravedlnost či nespravedlnost není nic výlučně soukromého či individuálního, ale má veřejný a sociální rozměr.²⁹ Hospodin je zárukou uplatňování spravedlnosti a dárce spravedlnosti. Co se týká svévolníka, Hospodin si přeje, aby se napravil, a vyzývá ho k nápravě.

3. SPRAVEDLNOST VE SPISECH

Knihy Ezdráš a Nehemjáš zaznamenávají návrat exulantů a obnovu Jeruzaléma, nejen jeho hradeb a budov, ale také spravedlivého a solidárního uspořádání obce, a v tom všem zároveň návrat k Mojžíšovu zákonu a ke smlouvě s Hospodinem.³⁰ Text knihy Nehemjáš se hned na začátku hlásí v Nehemjášově modlitbě ke smlouvě s Hospodinem a k tóře:

Hospodine, Bože nebes, Bože veliký a hrozný, který zachovááš smlouvu a jsi milosrdný k těm, kdo zachovávají tvá přikázání. (Neh 1,5)

Ve Spisech je spravedlnost spojovaná především s moudrostí. Z Příslaví zaznívá přímočarý, jednoduchý pohled na život, ve kterém moudrý jedná spravedlivě.³¹ Spravedlivé jednání se vyplatí, zatímco nespravedlivé, svévolné jednání bývá potrestáno. Spravedlnost tu opakovaně vyniká v kontrastu se svévolí v nejrůznějších životních situacích a snad ve všech sociálních rolích. „Kráľům se hnusí svévolně jednat, vždyť spravedlnost upevňuje trůn“ (Př 16, 12). Každému otci rodiny se připomíná, že „dům svévolníků bude vyhlazen, kdežto stánek přímých bude vzkvétat“ (Př 14,11). V každodenních rozhovorech „jsou ústa spravedlivého zdrojem života, kdežto v ústech svévolníků se skrývá násilí“ (Př 10,11).

²⁸ Ez 16,63; 33,10–20; Iz 45,21–22 a 48,18.

²⁹ PLEINS, *The Social Vision of the Hebrew Bible*, s. 213–416.

³⁰ Neh 5,1–19 a 8,1–10,40.

³¹ Př 8,15–16; 12,28; 14,34.

Podobně i s výhledem do budoucna „památka spravedlivého bude k požehnaní, kdežto jméno svévolníků zpráchniví“ (Př 10,7). I Hospodin garantuje kontrast mezi spravedlivým a svévolným jednáním: „Hospodin nedopustí, aby hladověl spravedlivý, kdežto choutkám svévolníků činí přítrž“ (Př 10,3).

V Žalmech se Hospodin představuje člověku jako spravedlivý. Hospodinova starost o člověka a o jeho život souvisí s Hospodinovou starostí o spravedlivé žití člověka, a to vše Hospodin dělá kvůli věrnosti sobě samému, protože zosobňuje spravedlnost a také milosrdenství, stálost a věrnost. Hospodin sám zaručuje a zjednává spravedlnost všem utlačovaným, vysvobozuje utlačovaného z rukou nespravedlivých a zpevňuje ho, aby jednal spravedlivě.³² Pro člověka není spravedlnost něčím přirozeným a samozřejmým, ale je pro něj výzvou a úkolem. Člověk, který chce být spravedlivý, musí čelit zlu a nespravedlnosti a rozhodovat se pro dobro a spravedlnost. Kdo se dopustí nespravedlnosti, musí být ochoten přijmout odpovědnost.³³ Spravedlnost není spojena jen se životem a s jednáním jednotlivců, ale s uspořádáním celé obce a se vzájemnými vztahy v obci a mezi národy. Soudní instituce mají jako svůj hlavní cíl prosazování spravedlnosti. Spravedlnost je také cestou do budoucna a přináší mír a pokoj. Spravedlivý na základě své zkušenosti bude chválit Hospodina a dávat ve známost tuto svou zkušenost s Hospodinem na veřejnosti, v obci. Spravedlivý je ten, kdo spoléhá na Hospodina a věří v Hospodina.³⁴

V dalších spisech je spravedlnost hlouběji spojovaná s rozmanitou a rozporuplnou lidskou zkušeností. V knize Jób se tříbí dvojí pojetí spravedlnosti: spočívá spravedlnost v tom, že spravedlivý si svým jednáním zajišťuje u Hospodina odměnu a nespravedlivý zkázu, nebo je Hospodin velkorysý a spravedlivý nezištně? Jób se ve svém životě opakovaně rozhoduje pro spravedlivé jednání vůči druhým nehledě na to, jaké důsledky to pro něj bude mít.³⁵ Zároveň si však uvědomuje nesrovnatelnost své spravedlnosti a Hospodinovy spravedlnosti, a opakovaně si klade otázku, zda lidská spravedlnost může člověku vymoci záchranu na Hospodinu. Přes všechna neštěstí a ztráty se Jób až dokonce nevzdává svého úsilí jednat vůči druhým spravedlivě, ale teprve když spatří Hospodina

³² Srov. např. Žl 4,2; 11,7; 97,6; 23,3; 103,6; 34,20; 32,11.

³³ Žl 51.

³⁴ Srov. Žl 143,2; 32,2; 35,28; 40,10,11; 24,3–5; 9,9; 96,13; 98,9.

³⁵ Srov. Job 27,5; 29,11–17; 40,8; 32,1–2; 9,2.

na vlastní oči, pochopí, že Hospodinova moudrost a spravedlnost překračuje jeho pojetí spravedlnosti. Autor dramatické knihy Jób v závěru vkládá Hospodinu do rukou a do úst odpověď na výchozí otázku ohledně spravedlivého jednání. Ti, kdo hlásali přesvědčení, že spravedlivým jednáním si zasloužíme a vynutíme odměnu, zatímco špatným jednáním si způsobíme potrestání, jsou odmítnuti. Avšak Jóbovo neúnavné a zaujaté lidské úsilí o spravedlnost a zároveň ochota a otevřenost vůči Hospodinu je oceněna.³⁶

V knize Kazatel je východiskem pro hledání spravedlnosti nikoli to, co je na spravedlnosti dobré a chvályhodné, ale častá lidská zkušenost s nespravedlností, která, zdá se, převažuje nejenom mezi jednotlivci, ale také ve vztazích a v uspořádání veřejné moci a odpovědnosti v obci. Pohledem na tuto každodenní zkušenost Kazatel vyvrací zjednodušené vidění světa, že totiž spravedlivé jednání přináší štěstí, zatímco nespravedlivé jednání vede do zkázy. Pozoruje, že tam, kde bychom očekávali právo a spravedlnost, bývá svévole a že dokonce i vztahy v obci bývají nastaveny tak, že vedou k nespravedlnosti.³⁷ Přiznává, že „spravedlivý hyne i při své spravedlnosti a svévolník dlouho žije i při své zlobě“ (Kaz 7,15) a „vše spěje k jednomu místu, všechno vzniklo z prachu a vše se v prach navrací“ (Kaz 3,20). Při tom všem však Kazatel nesměřuje k pesimismu a negaci, jen si realisticky všímá, že „nad zločinem není hned vykonán rozsudek, proto tihne srdce lidských synů k páchání zla“ (Kaz 8,11). Přesto Kazatel nabízí realistický postoj: „Shledal jsem, že není nic lepšího, než když se člověk raduje z toho, co koná, neboť to je jeho podíl“ (Kaz 3,22), a doporučuje, aby člověk nespolehal na mechanickou rovnici, když budu jednat spravedlivě, budu šťastný, ale zároveň aby se nepodával libovůli, či dokonce svévoli, která, jak by se mohlo zdát, ve světě převažuje: „Přestože hříšník páchá zlo stokrát, a lhůta se mu prodlužuje, já vím, že dobře bude těm, kdo se bojí Boha“ (Kaz 8,12).

Jeden z nejmladších textů ve Spisech, kniha Daniel se neopomene přihlásit k Tóře a k Prorokům. Připomíná smlouvu zaznamenanou v Tóře jako základ vzájemných vztahů a jako základ pro uplatňování spravedlnosti a, v případě nedodržení smlouvy, k uvalení trestu na svévolníka.³⁸ Kniha Daniel rovněž přiznává vinu na straně Jeruzaléma a celého Izraele

³⁶ Srov. Job 37,23; 42,5.7.9. Ronald MURPHY, *The Tree of Life. An Exploration of Biblical Wisdom Literature*, Cambridge, UK: Eerdmans Publishing, 1996, s. 33–48.

³⁷ Kaz 3,16; 5,7.

³⁸ Dan 9,4–5.11. Srov. Dt 7,9 a Ex 20,6.

a uznává výtky proroků: „Neposlouchali jsme tvé služebníky proroky, kteří mluvili ve tvém jménu našim králům, našim velmožům, našim otcům a všemu lidu země“ (Dan 9,6).³⁹ Východisko z této situace, kdy vina kvůli nedodržování smlouvy a páchání nespravedlností na straně Izraele a Jeruzaléma jsou zjevné, vidí v nápravě svévolného jednání, a především v Hospodinu samém, který je spravedlivý a milosrdný:⁴⁰

Ne pro své spravedlivé činy ti předkládáme své prosby o smilování, ale pro tvé velké slitování. Panovníku, slyš! Panovníku, odpusť! Panovníku, pozoruj a jednej! Neprodlévej! Kvůli sobě, můj Bože. (Dan 9,18–19)

Z knihy Daniel a zvláště z Danielovy modlitby (Dan 9,1–27) se můžeme pokusit o syntézu chápání spravedlnosti, když tam identifikujeme souhrn jednotlivých prvků spravedlnosti, jak jsou zachyceny a postupně rozvíjeny v Tóře, v Prorocích a ve Spisech. Spravedlnost u Daniela má lidský rozměr, vztahuje se k lidským činům a předpokládá svobodu a odpovědnost. Nespravedlivé, svévolné jednání zasluhuje trest a vyžaduje nápravu. Spravedlnost je zároveň založena na vztazích k Hospodinu, zatímco nespravedlivé jednání spočívá v nedodržování smlouvy a náprava vyžaduje opuštění svévolného jednání a návrat ke smlouvě. Hospodinova reakce na svévolné jednání přidává k pochopení spravedlnosti nový prvek, který vyžaduje lidskou nápravu a zároveň překračuje přirozené lidské schopnosti. Tímto prvkem je Hospodinovo milosrdenství, které se nedá přímo ztotožnit s žádnou lidskou zkušeností ani spojit s lidskou zásluhou, protože Hospodin je milosrdný právě jen kvůli sobě. Hospodinova spravedlnost spojená s milosrdenstvím zůstává pro člověka tajemstvím,⁴¹ nikoli protože by tato spravedlnost byla pro člověka něčím nepoznatelným nebo nezakusitelným, ale protože podstatně souvisí s Hospodinem i se závěrečným, tajemným, apokalyptickým příslibem: „Prozíráví budou zářit jako záře oblohy, a ti, kteří mnohým dopomáhají k spravedlnosti, jako hvězdy, navěky a navždy“ (Dan 12,3).

³⁹ Srov. Ezd 9,11; Neh 9,34.

⁴⁰ Srov. Ex 34,6 a také Ex 3,14; 6,7; 33,19 a 2 Kron 12,6.

⁴¹ KASPER, *Milosrdenství*, s. 50: „Nelze bezmyšlenkovitě mluvit sem tam ani o spravedlivém, ani o milosrdném Bohu, jako by to bylo tou nejsamozřejší věcí na světě. ... Ve svém milosrdenství se Bůh zjevuje jako zcela Jiný a paradoxním způsobem jako nám zcela Blízký.“

ZÁVĚREČNÉ POZNÁMKY

Spravedlnost je jedním z klíčových a často zmiňovaných termínů v hebrejské Bibli, a přesto tam nenajdeme žádné systematické pojednání o spravedlnosti, žádnou obecnou, abstraktní formulaci principu spravedlnosti. Hebrejské biblické vyjadřování je konkrétní a k typickým formám sdělení patří naučná vyprávění, prorocké řeči, poučení, přísloví, zákazy, příkazy a smlouvy, a právě z těchto konkrétních forem sdělení je možné vyčíst, jak je pojmána spravedlnost v hebrejské Bibli. Nakolik je hebrejská Bible sbírkou posvátných textů z různých sociálních a zeměpisných kontextů a z různých historických období, tak se i pojetí spravedlnosti vynořuje z jednotlivých zkušeností postupně.⁴²

Termín spravedlnost se v hebrejské Bibli opakovaně nachází ve slovním spojení „spravedlnost a právo“. Spravedlnost v hebrejské Bibli souvisí s právem, spravedlnost je často spojována s dodržováním zákona v kontrastu s nespravedlností a porušováním zákona. Avšak spravedlnost se tím neomezuje pouze na právní či soudní kontext, ani posvátné texty neomezuji spravedlivé jednání pouze na takové jednání, které je v souladu s právními, etickými či náboženskými normami. Spravedlnost obsahuje také solidaritu, charakternost, loajalitu a dobročinnost v rodině, v obci i ve světě. Hospodin je v hebrejské Bibli představen jako ten, kdo miluje spravedlnost a právo. Hospodinova spravedlnost překračuje přirozené lidské schopnosti spravedlivého jednání a zahrnuje také věrnost a milosrdenství.

O spravedlnosti se v hebrejské Bibli píše v kontextu lidského života a vztahů a mimo vztahy není o spravedlnosti řeč. Podobně jako je člověk trvale nepředstavitelný mimo společenství lidí, podobně se ani spravedlnost nevztahuje výlučně k jedinci, ale vždy k lidem v rodině, v obci a ve světě. Biblický jazyk vyjadřuje tyto vztahy, kde jde o spravedlnost, nejružnějšími slovy, jako např. rodiče, synové, dcery, sousedé, cizinci, přátelé, král, soudci, kněží, proroci atd. V hebrejské Bibli je do tohoto světa vztahů na základě stvoření a smlouvy zahrnut také Hospodin, a rovněž vztah člověka k celému stvoření. V konkrétním kontextu každého z těchto vztahů má spravedlnost svoje místo, svoji roli a označuje ohleduplné, smysluplné a věrné naplňování vzájemných vztahů a závazků.

⁴² PLEINS, *The Social Vision of the Hebrew Bible*, s. 528–532.

Termín *spravedlivý* se rovněž opakovaně nachází vedle termínu *svévolník*, přičemž jednání *svévolníka* a jednání *spravedlivého* jsou vždy v kontrastu. Zatímco každý *svévolník*ův čin nemusí být špatný, ale středem *svévolníkov*a rozhodování a jednání je on sám a jeho zájmy, rozhodování a jednání *spravedlivého* berou ohled jak na sebe, tak i na jeho vztah k druhému podle konkrétního kontextu. Jiné jsou konkrétní projevy *spravedlnosti* rodičů vůči dětem a jiné *spravedlivé* vztahy dospělých potomků vůči jejich stárnoucím rodičům. Jiné jsou *spravedlivé* vztahy k sousedům a soukmenovcům a jiné k cizincům atd. *Spravedlivý* však vždy bere v úvahu zároveň vlastní zájmy i zájmy druhého, ať už je to příbuzný, soused nebo cizinec.

Biblické chápání nezůstává u čistě mechanistického, formálního či legalistického chápání *spravedlnosti*, ale prohlubuje toto chápání. *Spravedlivé* jednání není jednání, které je jednoduše v souladu s normami. *Spravedlivé* je takové jednání, které směřuje k vytváření poctivých, uspořádaných a solidárních vztahů v obci. O *spravedlnosti* se v hebrejské Bibli nepíše jako o abstraktním, obecném principu. *Spravedlnost* chrání především slabé, bezbranné či znevýhodněné jednotlivce, nikoli aby podporovala individualismus, ale aby se stala základem *spravedlivé* obce svobodných, odpovědných a solidárních jedinců. Hebrejské biblické termíny *sedeq* či *sedaqa* tak odkazují na *spravedlnost*, poctivost, loajalitu, solidaritu a dobročinnost v rodině, v obci i vůči Hospodinu.

Biblické chápání *spravedlnosti* rovněž vysvobozuje z osudovosti. Izraelita ani izraelský lid nejsou tváří v tvář časovému dění bezmocní, ale svoboda a odpovědnost jim umožňují podílet se na vytváření *spravedlivé*, anebo naopak *svévolné* přítomnosti a budoucnosti. *Spravedlnost* nestanoví, jak nejlépe má každý okamžik lidského života vypadat a ani nestanoví nejlepší řešení pro každou situaci, ale vyžaduje schopnost rozhodovat se a ochotu k vyjednávání, k dohodě a ke smlouvě. *Spravedlivé* jednání tak směřuje k respektování sebe i druhého. *Spravedlivá* obec je otevřená k uznání každého člena obce.

Posvátné texty hebrejské Bible popisují konkrétní důsledky *spravedlivého*, či *svévolného* jednání v rámci pozemské historie. Důsledky jak lidského, tak i Hospodinova jednání jsou zvažovány, nakolik se naplňují v tomto světě:

Shledal jsem, že není nic lepšího, než když se člověk raduje z toho, co koná, neboť to je jeho podíl. Kdo mu dá nahlédnout, co se stane po něm? ... Kdo oznámí člověku, co pod sluncem nastane po něm? (Kaz 3,22; 6,12)

Biblické chápání spravedlnosti však přesahuje člověka jako *homo oeconomicus* a *homo politicus* tím, že se vztahuje k živému Bohu, který je spravedlivý a zve člověka jako účastníka smlouvy s Hospodinem, aby jednal spravedlivě vůči lidem i vůči Hospodinu. Spravedlnost není poměřována jen lidskou zkušeností a lidskými standardy, mírou spravedlnosti je také Hospodinovo milosrdenství. Boží spravedlnost, byť je popisována lidským jazykem, je výzvou pro jednotlivé Izraelity a pro celý izraelský lid, aby jednal spravedlivě mezi sebou i vůči Hospodinu. V případě nespravedlivého jednání ze strany Izraele je typickou reakcí na straně Boha hněv a zároveň milosrdenství a nové pozvání k nápravě.⁴³ Snad by se mohlo zdát, že takové pojetí Boží spravedlnosti příliš zlidšťuje Hospodina. Avšak riziko zlidštění Hospodina v textech hebrejské Bible je přijato výměnou za důsledné odmítnutí Hospodina jako abstraktní a neosobní síly i v kontextu spravedlnosti.

Justice in the Hebrew Bible

Keywords: Hebrew Bible; Justice; Righteousness; Law; Israel

Abstract: The article examines to what extent justice is a value and an attribute of mutual human relations and actions and to what extent justice relates humans with God, in the Hebrew Bible, in the Torah, the Prophets and the Writings. The term justice is often connected with the law, although justice does not only involve fulfilling the rules of the law, but also includes solidarity in the family, in the community and in the world. The biblical understanding of justice liberates humans from destiny; it presumes freedom and responsibility. Justice is always treated in the context of human life and relations in the Hebrew Bible and in the context of earthbound life. The biblical understanding of justice surpasses, however, the human as *homo economicus* and *homo politicus* because justice relates humans to the living God who is just and merciful.

Doc. Jiří Kašný, Th.D.
Anglo-americká vysoká škola
Letenská 5
118 00 Praha 1
kasnyjjiri@seznam.cz

⁴³ Srov. např. Oz 2,20–22.